

"Alsof zij een schooljongen voorhad ..."

Uit de geschiedenis van de openbare bibliotheken in Utrecht

In mei 1891 kregen vooraanstaande inwoners van Utrecht een brochure thuisbezorgd. Zij lazen daarin dat er in de stad hoognodig een "Volksleeszaal" moest komen. En hoewel het aantal mensen dat zich aangesproken voelde, bar tegenviel, besloten de initiatiefnemers toch tot stichting over te gaan: op vrijdag 8 januari 1892 werd in de Loeff Berchmakerstraat de Openbare Leeszaal geopend. In 1909 kwam er een uitleenbibliotheek bij.

Een van de belangrijkste doelstellingen was, aan arbeiders gelegenheid te geven om buiten de kroeg aangename verstrooiing te vinden. Zij konden er spelletjes doen bij het genot van een kop koffie of een beker chocolademelk. Belangrijker was dat zij er voedsel voor de geest vonden in tijdschriften, kranten en boeken. De Openbare Leeszaal was vanaf het begin onpartijdig, voor iedereen toegankelijk.

Onpartijdig betekende niet dat alles wat werd gedrukt ook in de Openbare Leeszaal en Bibliotheek (OLB) te vinden was. Er was en is nu eenmaal lectuur die nauwelijks de drukinkt waard is. Zeker in de beginjaren waren er mensen die daar ook socialistische en vooral communistische geschriften toe rekenden. Maar het uitgangspunt was duidelijk: geen principiële selectie op grond van politieke of religieuze overtuiging. Over de grens tussen wat wel en niet acceptabel was, is in de loop der jaren veel en heftig gediscussieerd. Wie in een bibliotheek werkte, ontwikkelde daar een zesde zintuig voor.

Bij de oprichting van de Utrechtse Rooms-Katholieke Leeszaal en Bibliotheek (RKOLB) in 1918 ging het om heel andere doelstellingen. Een eigen leeszaal zou bijdragen aan de volksonwikkeling 'in het belang van godsdienst en zedelijkheid'. Vanaf het begin werd principieel stelling genomen tegenover de neutrale OLB. Daar konden onschuldige lezers besmet raken door de godloze en antikerkelijke lectuur die er voor het grijpen zou liggen. Het was een taak voor ontwikkelde gelovigen de zwakkeren te beschermen tegen dat kwaad.

Sedertdien bestonden er in Utrecht twee openbare leeszaalen en bibliotheken naast elkaar. In de praktijk hebben ze op een aantal terreinen regelmatig samengewerkt. En ze hadden te kampen met dezelfde pro-

De leeszaal van de RKOLB in 1933.

(Bij de voorplaat: De uitleenbalie van de RKOLB>)

blemen: onvoldoende steun van de burgerij, geldgebrek en schrijnende ruimtenood. Voor de oplossing van deze problemen moesten de besturen van de leeszaalen hun heil zoeken in een vrijwel onafgebroken bedeltocht, langs autoriteiten, welgestelden, vrienden en familie. Dat bracht dan vaak enig respijt, maar om het bedrijf te laten voortbestaan, moest er voortdurend worden bezuinigd tot op het bot.

Geldgebrek was er de oorzaak van dat de bibliotheken krap en armoedig gehuisvest waren. Dat leidde op tal van momenten tot problemen, bijvoorbeeld in het filiaal van de RKOLB in de Potgieterstraat. Op 20 augustus 1920 was de klacht daar: 'Voor de tweede maal sinds enkele weken is gedeeltelijk de vloer in de bibliotheek doorgezakt, juist op de plaats waar de Katholieke Illustraties staan en er dikwijls geloopt wordt. De planken onder het zeil zijn weggerot, zoodat er gaten in het zeil komen wanneer men daar loopt. De vochtinge kelderlucht die in de bibliotheek door die gaten komt is niet uit te houden.'

Steun van de geestelijkheid

Het bestuur van de RKOLB kon hopen op de welwillende steun van de geestelijkheid. Tot na de Tweede Wereldoorlog luisterden de meeste parochianen nog naar hun zieleherders. Maar ze vertikten het om massaal lid te worden van hun eigen bibliotheek, net zoals anders-

denkenden de OLB links lieten liggen. Dat was een van de belangrijkste de oorzaken van het permanente geldgebrek, waardoor het niet mogelijk was bewust aan collectievorming te doen. 'De leden vragen steeds om nieuwe boeken. Er was geen een duitsch boek voor een meisje en moest ze zich tevreden stellen met een hollandsch, hoewel ze de hollandsche taal nog niet goed kende. Jammer dat zoo iets voorkomt' klaagde men in 1927 in het logboek van het RK filiaal in de Potgijeterstraat. Op 28 maart 1927 werd het volgens iemand 'wanhopig in de bibliotheek om boeken te vinden voor jongens van 16 à 17 jaar. Nergens geld, nergens boeken, hoe moet het toch gaan? Een bibliotheek kan op zoo'n manier niet blijven bestaan.'

Er zat dus niets anders op dan om steun te bedelen. De openbare bibliotheken waren voor een groot deel afhankelijk van krijgertjes. In maart 1926 schreef kapelaan Meijer in het RK dagblad Het Centrum de volgende oproep:

'De schoonmaak is, naar men mij van welingelichte zijde verzekerde, weer in vollen gang. We weten alle, hoe onder directie van de vrouw des huizes, die deze jaarlijksche manoeuvre stelselmatig leidt, geen enkel voorwerp aan deze reinigingskuur ontsnapt. Maar dan kan het ook niet anders, of deze schoonmaak brengt in vele huisgezinnen weer een collectie boeken boven water, welke in hoek of kast zoo waren geborgen, dat zij alleen in deze schoonmaakdagen in hun rust wor-

De leeszaal van de RKOLB aan de Kromme Nieuwegracht.

den gestoord. Ik bedoel die boeken, welke niet meer circuleeren in den huiselijken kring, omdat ieder der huisgenooten ze heeft gelezen en hun inhoud kent.

Die boeken hebben voor u geen waarde meer; u wilt ze misschien met alle geweld kwijt. En daarom wil ik u een adres aanbevelen, waar zij nog wel goeds kunnen stichten. Dat adres is de RK leeszaal, welke met een tekort aan goede boeken te kampen heeft bij haar steeds groeiend aantal lezers.

Het soort boeken maakt geen verschil, want de leeszaal telt lezers van elken leeftijd en ontwikkeling, zoodat boeken voor de jeugd en voor volwassenen, voor studie en romanlectuur in dank worden aanvaard. Gaarne neem ik deze voor de Leeszaal in ontvangst, en als u mij een briefje stuurt, laat ik ze ook gaarne aan uw woning afhalen. Ik reken er stellig op u de volgende keer te kunnen mededeelen dat er een hele stapel op mijn kamer is binnengebracht.'

Lang niet alle geestelijken waren bereid zulke propaganda te maken. Dat kwam dan niet doordat zij een hekel aan de RKOLB hadden. In een aantal parochies had men een eigen parochiebibliotheek en het lag voor de hand dat de geestelijke leidsman daar de meeste aandacht aan schonk. Als ze een pleidooi hielden voor

de RKOLB hielp dat meestal maar een korte tijd, ondanks het ontzag dat de meeste parochianen voor de geestelijkheid hadden. Hoe groot dat nog was, blijkt bijvoorbeeld uit een notitie van een medewerker in het filiaal aan de Potgierstraat. Op 14 oktober 1925 staat er: 'Om half acht begon het lawaai zooals het in langen tijd niet geweest was. Groot en klein, alles was ruoerig. Op een oogenblik verscheen Mijnh. pastoor en alles was doodstil. 't Is ook verder rustig gebleven.'

Dag kapelaan!

Toch kregen zelfs geestelijken in die goede oude tijd niet altijd de eerbiedige behandeling waarop zij recht hadden. In 1940 bleek dat uit een boze brief die bij het bestuur van de RKOLB ter tafel kwam. Het was in de tijd dat de lezers nog niet zelf boeken mochten opzoeken op de planken. Zij vervoegden zich bij een balie waarachter de medewerkers van de bibliotheek klaarstonden met hun eindeloze kaartenbakken. De klant overhandigde een briefje waarop hij de titel en het nummer van de gewenste lectuur had genoteerd. Het personeel zocht dan in de kaartenbakken of er iets thuis was. Eventueel kon het verhinderen dat iemand een verkeerd boek in handen kreeg: dat was dan zogenaamd uitgeleend en de nieuwsgierige kreeg een onschuldig boek aangeprezen. Die zorgzaamheid paste precies in de taakopvatting van de bibliotheken: mensen opvoeden tot goede burgers en hen ervan weerhouden, verkeerde paden op te gaan.

In de RK bibliotheken had men sedert 1925 de boeken ingedeeld in een aantal handige categorieën die waren opgesteld door de geestelijkheid. A-boeken waren geschikt voor personen die ouder waren dan 18 jaar; B was voor lezers ouder dan 21 jaar; Bc was voor volwassenen en meer ontwikkelden; C kreeg men alleen mee na schriftelijke aanvraag bij het bestuur; D was verwerpelijk en hoorde niet in een RK bibliotheek. Iedereen die in een RK bibliotheek werkte, kon in één oogopslag zien of boek en lezer bij elkaar pasten. Omstreeks 1940 begon in Utrecht wat verzet te groeien tegen deze betutteling, maar de tijd was nog niet rijp voor teveel geestelijke vrijheden.

Bibliotheekmedewerkers konden door hun manier van optreden mensen tegen zich in het harnas jagen. Dat gebeurde weleens als zij iemand een bepaald boek niet meegaven. Zij werden dan wel gedekt door het gezag van de geestelijke die censor van de bibliotheek was. Hij hield globaal toezicht op het niveau van de bibliotheek en waakte tegen verslapping van de RK geest. Maar soms leefden de medewerkers de regels wel erg star na en dat kon tot boosheid leiden. Op 16 maart 1940 schreef bijvoorbeeld een verontwaardigde lezer aan de secretaris van het bestuur van de RKOLB.

'Geachte Heer,

Mijn schrijven dient, om tegenover Uw Bestuur mijn klachten te uiten omtrent de behandeling die mij te beurt is gevallen in de uitleenbibliotheek, Kromme Nieuwe Gracht 25, vanavond om 6 uur. De toen aanwezige juffrouw, die mij bediende, ken ik niet van naam, maar zij is al reeds op jaren, bril op, grijsachtig van haar.

Haar behandeling was onheusch, norsch, commandeeren alsof zij een schooljongen voor had.

*Maar de grootste ergernis, die zij in het publiek heeft gegeven, ging over de aanvraag van een boek. Ik stond aan het loket te midden van 3 à 4 mensen. Ik gaf haar een lijst met opgeschreven boeken en vroeg: "Wilt U mij het 1e opgeschreven boek geven". Ze rommelde wat door in de boeken en nogmaals vroeg ik naar het boek. Dan kwam bruuut het antwoord: "Dat moet eerst aangevraagd worden. 't Is een C Boek". Mijn antwoord was: "Juffrouw, als ik iemand anders gestuurd had om dit boek voor mij te halen, dan kan ik mij voorstellen, dat U misschien meent, dat die persoon van mijn naam misbruik maakt om dat boek in handen te krijgen. Maar nu ik als geestelijke **persoonlijk** bij U kom om 't boek te vragen, nu meen ik toch dat U geheel verantwoord bent 't aan een geestelijke te geven."*

Haar commando luidde: "U krijgt 't niet! Moet aangevraagd worden!"

Daarop zeide ik: "Juffrouw, nogmaals vraag ik U dit boek". Ik kreeg 't niet!

Daarop ben ik weggegaan, uitgeleide gedaan door haar sarcastische groet "Dag kapelaan!!"

Geacht Bestuur, wat mij bij deze handeling het meest geërgerd heeft, is dat zij te midden van het publiek een kapelaan van de stad 3x pertinent geweigerd heeft een boek te geven; en er vooral de nadruk op legde, dat ook ik 't moest aanvragen. Wat moeten nu die mensen, misschien parochianen wel gedacht hebben? Mij dunkt dit: "Nou, wij zullen een kapelaan maar niet meer raadplegen over 't lezen van boeken, want die mag ze zelf niet lezen!" In elk geval zal het vertrouwen van 't publiek in het geestelijk gezag van een kapelaan op dit gebied niet versterkt zijn.

M.i. heeft zij daardoor groote ergernis gegeven, die goedge maakt dient te worden.

Daar ik gaarne spoedig weer boeken in Uwe bibliotheek kwam halen, zoudt U mij zeer verplichten, zoo U deze zaak spoedig behandelde.

NB. Het door mij gevraagde boek was van Leroux, Het geheim van de gele kamer. Niet een C Boek maar een Bc Boek.'

Binnen een week kreeg de boze kapelaan antwoord van de secretaris. Die schreef 'dat de Voorzitter onzer Vereniging met de betrokken assistente een onderhoud heeft gehad, waarbij haar zeer nadrukkelijk werd gewezen op haar plicht: tegenover elken bezoeker onzer bibliotheek of leeszaal onder alle omstandigheden steeds beleefd, correct en voorkomend te zijn; zeer zeker tegenover een geestelijke in het publiek.

Aangezien echter de voorschriften voor het uitgeven van zogenaamde C-boeken gegeven zijn door onzen Censor en deze voorschriften door onze assistenten streng moeten worden opgevolgd, achtte het Bestuur het gewenst, dat deze zaak verder door onzen Censor met U Eerwaarde mondeling zou worden behandeld en nader toegelicht.'

Machteloos in de rij

Omdat armoe troef was bij allebei de bibliotheken werd het personeel (tot in de jaren tachtig) onderbetaald. Toch waren er steeds mensen te vinden die bereid waren voor er een karig loontje te werken. En dan moesten zij eerst nog een pittige opleiding volgen ook! Vooral vrouwen vonden in de bibliotheek een levensvervulling. Velen bleven jarenlang trouw hun diensten draaien. Je vraagt je af waarom. Niet omdat het publiek altijd zo geduldig en vol begrip was. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een brief die dateert uit 1938 en ook al afkomstig is uit het archief van de RKOLB. Het bestuur van de OLB kreeg vergelijkbare klaagzangen te verwerken. Ze laten zien dat ook een halve eeuw geleden velen zich ergerden als zij machteloos in de rij stonden. Onvrede daarover is beslist geen verschijnsel dat in onze kortademige tijd is ontstaan.

Op 5 mei 1938 schreef een lener aan het bestuur van de RKOLB de volgende boze brief:

'Myne Heeren,

Het is al eens eerder door my gebracht onder de oogen van de directrice, ik heb hierover verschillende malen aan haar geschreven omdat ik in het woord directrice de betekenis ziet dat deze toch de aangewezen is die interne zaken kan regelen, alhoewel de persoon van haar waardigheid door my verre van sympathiek wordt aangevoeld. Zy heeft vroeger bepaald niets anders dan conversatie les gehad in wel-sprekendheid, voor het overige, heb ik de ondervinding opgedaan, gaat niets maar dan ook niets van haar uit.

Maar ja, de aanhouder die wint, het is nooit prettig als men zelf hieraan meewerkt om dergelyke euvels aan je bestuur mede te delen, daarom dacht ik zoo dan maar rechtstreeks aan het bestuur geschreven,

overtuigd dat ik tezynertyd de resultaten zal zien die ik van uw directrice nog steeds afwacht.

U moet dan weten, dal ik als lid en wel van de oprichting af zeer sympathiek tegenover het doel van de leeszaal sta en voordien zeer veel kennissen met my, die jammer genoeg bedankten om de behandeling die zy ontvingen in de uitleening. Ik voor my kan daar wel tegen.

Als winkelier moet men zyn personeel (door voorbeeld op de eerste plaats) leeren, gezellig en beleefd om te gaan met zyn cliënten. U vindt dat misschien een te eenvoudig voorbeeld, maar juist doordat ik als winkelier de resultaten hiervan gezien heb, haal ik dit aan. Wat doet men nu by u in de leeszaal en hopelyk door dit schryven eindigen zal, want dit werkt funest op de leden. Als men in de uitleening komt dan ziet men een dame ? staan, zelfbewust van haar persoonlijkheid om je aan lectuur te helpen. Ik zeg: "goeie-avond" of "goeie-middag", waarop door enkele nooit wordt geantwoord en geef een lystje van 25 tot 30 boeken die ik gaarne zou willen hebben. Dit lystje wordt ingekeken en wat hiervan het makkelykst te grypen is wordt achter hun rug vandaan gehaald soms de allerlaatste van het lystje. Terwyl ieder toch een lystje klaar maakt met de gezelligste boeken voorop. Begint nu zoo'n schryver met een W per ongeluk en men zegt zoo terloops hè juffrouw dit boek heb ik er al zoo lang op staan is het inmiddels nog niet thuis gekomen? Waarop men het antwoord van elk afzonderlyk krygt "net uitgeleend" of "niet thuis" maar gekoken by de W wordt er niet. Een gegichel van achter de boeken doet my een onderonsje ontwaren die gezellig thee zitten te drinken en de juffrouw die my aan 't helpen is wordt nerveus neemt het boek hetwelk het eerst door haar was gegrepen, voorziet het van een datum en schuift het my toe en verwydert zich om by het gezelschap te gaan zitten. Dergelyke dingen, ik noem er nu maar een, gebeuren my 'smiddags als 'savonds.

Een ander maal maakte ik gebruik van de studiezaal (voor diefstal heeft het zyn nut om verschillende boeken achter slot te zetten) ik wilde een boek nakyken wat my niet lukte, wil men hierop wachten dan moet men eenige dagen geduld hebben tot er iemand van het personeel toevallig binnenwaait die je dan helpt. Ik echter wachtte niet op dit toeval en ging op zoek naar beneden. Achter een der deuren nam ik een gekrakeel van vrouwenstemmen waar. Ik stapte de leeszaal binnen, mogelyk om hier iemand aan te treffen, echter zonder resultaat. Een drukbelletje gaf uitkomst; met veel rumoer stormden een viertal dames (de directrice inclus) de gang in, dat stilte moet beteekenen, ja, ja, een prachtig voorbeeld. De bezoe-

kers worden erop gewezen wanneer zy zitten te praten deze stilte in acht te nemen en zy allerheerschers stryken iedere maand hun salaris op en wie zal hun wat doen. Er is geen mensch die hun dit belet **want de leiding doet zelf mee.**

Een kleine indruk maar hopelyk een bydrage voor eenige verandering.'

De klager had minstens voor een deel gelijk, want de directrice van de RKOLB had de zaken veel minder krachtig onder controle dan haar collega van de "neutrale", mevrouw E. De Clercq.

Ondanks de moeilijkheden bleven de bibliotheken voortbestaan. In 1969 zijn ze gefuseerd en in 1992 is

feestelijk het honderdjarig bestaan gevierd van de instelling die terecht "een machtig middel tot volksoontwikkeling" is genoemd.¹

P.D. 't Hart
Arnodreef 43, 3561 GK Utrecht

Noten:

1. Vergelijk P.D. 't Hart, Een machtig middel tot volksoontwikkeling. Honderd jaar openbare bibliotheken in de stad Utrecht 1892-1992 (Zwolle, Catena, ISBN 90 72211 41 3, 167 pag, geïllustreerd, 1992).

Ingezonden

Naar aanleiding van het artikel van de heer Baars (Mbl. Oud-Utrecht september 1992, 106-107) over de uitzending in 1946 van Hollandse kunstenaars en intellectuelen naar Scandinavië, in het bijzonder Denemarken, wil ik het volgende opmerken.

Aan de uitzending naar Denemarken, zoals de heer Baars beschrijft, heb ik geen enkele herinnering. Ik was geen deelnemer. Wel was in die zomer van 1946 een Nederlands Centrum voor Internationaal Intellectueel Contact in oprichting, waarvan mevrouw Baars-Jelgersma in Utrecht de secretaresse was. Op 10 augustus ging een stencil uit om belangstellenden op te wekken zich op te geven voor een reis naar Noorwegen. Deze reizen zouden op 30 augustus en 6 september plaats vinden, op basis van uitwisseling. In 1947 zouden Noorse kunstenaars en intellectuelen naar ons land komen. De kosten van de reis bedroegen f 320,-, 1ste klas retour met het stoomschip Brabant van de Fred. Olsen Line naar Oslo. Het verblijf in Noorwegen zou door het Noorse comité betaald worden. Het aantal deelnemers bedroeg 75.

In de groep die op 30 augustus vertrok zaten de Utrechtse kunstenaars Toon van Ham, Willem van Leusden, Hans van Dokkum, Otto van Rees en echtgenote, Karel van Seben en Ans van Zeijst. In de groep die op 6 september vertrok staan de namen van Jan van Ham, Han Hekman en Fedde Weidema vermeld. Tevens gingen uit Utrecht mee Prof. De Blik, Dr. Dom, Prof. Seekles en echtgenote, mej. Sobels, Dr. Oudendal en echtgenote.

De groep die op vrijdag 30 augustus uit Antwerpen vertrok, ging 's middags om vijf uur aan boord. De aankomst in Oslo was op de zondag er op volgend om vier uur in de morgen. Na de ontschepping vond op de Holmenkollen (een groot restaurant, bekend door de erbij gelegen ski-springschans) de officiële ontvangst plaats door de Hollandse gezant, de heer Luden en de voorzitter van het Noorse Comité, de heer Harald Ramm, advocaat in Oslo. Iedere deelnemer ontving 100 Noorse Kronen als zakgeld.

Na het ontbijt (!) werden de deelnemers naar het verblijf van hun gastheren gebracht. De Utrechtse kunstenaars van de groep van 30 augustus werden naar het Gausdal hotel gebracht, dicht bij Lillehammer gelegen.

Na een verukkelijk verblijf van een drietal weken werd de terugtocht aanvaard, wederom met het stoomschip Brabant van de Fred. Olsen Line.

Op 19 oktober werd het in oprichting zijnde Centrum voor Internationaal Intellectueel Contact in Utrecht definitief opgericht. In 1947 kwam uit Noorwegen een groep kunstenaars en intellectuelen naar ons land. Wij ontvingen een tweetal, waarvan we met één nog jarenlang contact onderhielden. De foto die bij het artikel van de heer Baars werd geplaatst, is genomen op die reis naar Oslo.

Hans van Dokkum
Sterrenburg 1, Utrecht